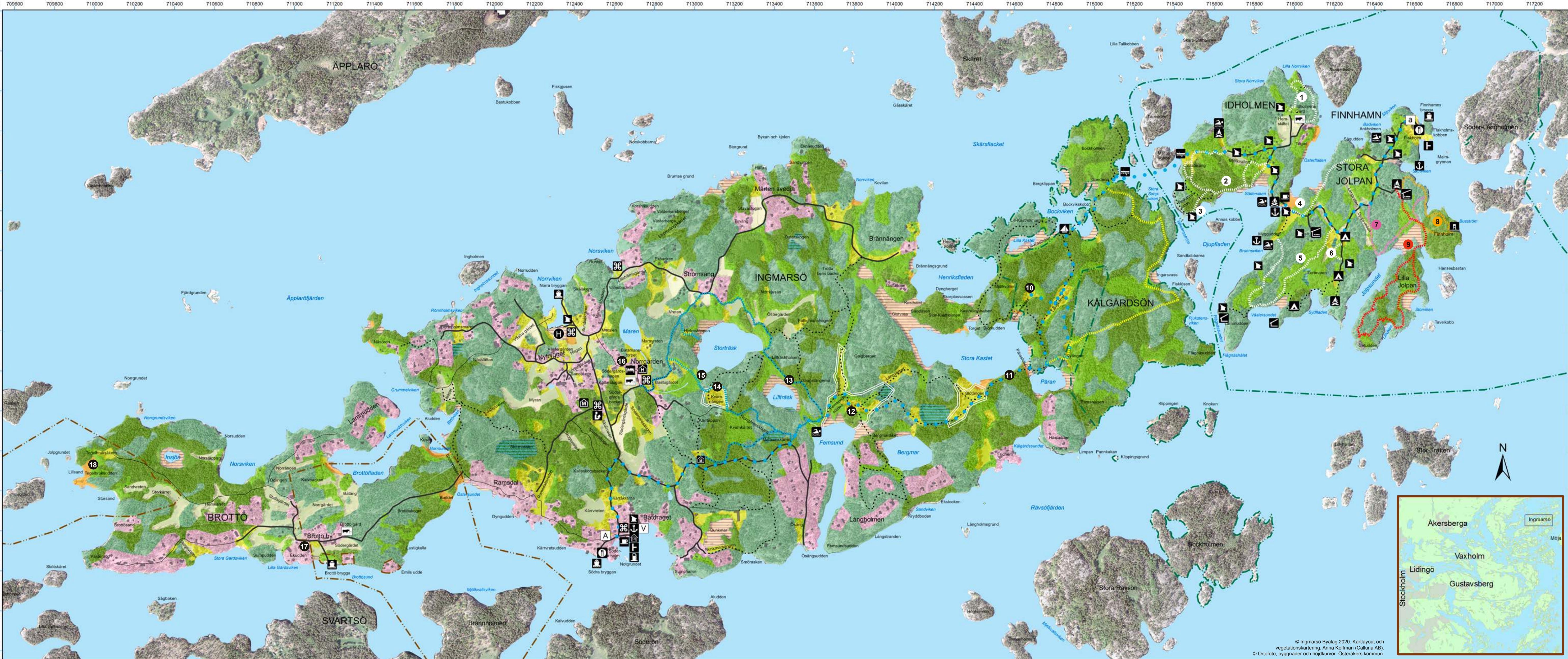

Naturvägledning

Finnhamns Naturskatter

- Jordgubbslandet** – kort, delvis kuperad stig som berättar om revolutionerande odling på 1900-talet.
- Lukas runda** – tämligen lätt stig genom kulturmärker och vacker skog runt halva Idholmen och längs Paradiset norra strand.
- Pojkarnas udde** – kort avstickare från Lukas runda med en överraskande kulturhistoria.
- Strandängen** – se skärgårdsskaps historiskt kanske alla viktigaste miljö från tre olika håll, en lätt-promenerad stig med utsikt över viken från berget.
- Sindras stig** – öppna locket till vår skattkista, se Finnhamns alla naturtyper längs en enda stig, delvis kuperad.
- Tibasten** – kort och lätt stig där den mytomspunna busken tibast frodas.

Fler markerade leder på Finnhamn

- Kärleksstigen** – delvis kuperad stig med vackra utsiktsplatser.
- Klätterrundan** – slingrig och brant stig som går förbi fågeltornet på Finnholm.
- Naturskogsstigen** – bivis kuperad stig genom hållmarksskog.

Båtluftarleden

- Skummelvass** – här fanns på 1800-talet en slätteräng. Ängen har nu restaurerats och betas av kor från Idholmen. Här står gamla knotiga äppelträd.
- Stora Kastets** flata hållar är trevliga att slå sig ned på och spana efter sjöfågel.
- Femsundstjärnan** var förr en slätteräng. Naturbetesmarken restaurerades 2010 och har betats av får och kor. I maj blommar Adam och Eva på torrängen och i juni blommar ängsnycklar på strandängen.

Ingmarsö Norrgårdsslingan

- Vid **Lillträsk** är du i vildmarken. Här finns en tallmosse där skvattram, tranbär och silshår växer. På södra sidan stupar berget brant ned i sjön. På norra sidan går stigen genom naturskog med gamla granar, tallar och alar.
- Kvarnängen** är en betesmark med Ingmarsös längsta stenmur. Den fuktiga marken uppodlades till åker kring förra sekelskiftet och brukades fram till 1960-talet. Ängen började betas igen 1990. På vår och höst svämmas delar av ängen och vattnet är lekområde för groddjur. Österut fortsätter stigen som är mycket gammal. Norrgårdens folk använde den för att ta sig till sina utmarker.
- I **Storträsk** häckar storlommen. Genom frodig sumpskog vid sjöns utlopp går spänger som tar dig in i våtmarken. Stigen slingrar vidare längs den branta klippan, där bäcken från Kvarnängen rinner ned i Storträsk. Njut av utsikten från hållmarken högt över sjön.

Brottö

- Brottö by** har anor från medeltiden. Tillsammans bildar bebyggelsen i bykärnan en sammanhållen miljö med byggnadshistoriska värden och en välbevarad kulturmiljö där olika historiska tidslager kan upplevas. Brottö bondgård är ett levande jordbruk med högländsboskap som idag gör en stor insats för naturvården på Brottö.
- Tegelbruksudden** är en av mellanskärgårdens största och bäst bevarade strandängar. Har du tur ser du tofsvipa och rödbena här. En djup grop vittnar om tegelbruket som fanns här förr.

Naturtyp

- Samlad bebyggelse, tomtområden
- Lövskog
- Barrskog och blandskog
- Hållmarkstallskog och hållmark
- Kärr, trädbevuxet eller öppet
- Öppen och halvöppen gräsmark
- Jordbruksmark, åker, vall, hage
- Strandäng
- Vass
- Vatten
- Stängslad naturbetesmark (Ingmarsö)

Stigar och vägar

- Grusväg
- Stig - cykling och vandring
- Stig (kan vara otydlig) - vandring
- Båtluftarleden (markerad)
- Markerad led. Norrgårdsslingan. 3,8 km.
- Markerad led. Slinga Kålgårdsön. 1,7 km
- Markerad led. Finnhamns Naturskatter. Nr 1-6.
- Markerad led. Kärleksstigen. 750 m.
- Markerad led. Klätterrundan. 1 km.
- Markerad led. Naturskogsstigen. 2 km.

Besökspunkter

Badplats	Eldplats	Kulturhistorisk skylt	Naturservat
Bastu	Finnhamns butik	Missionshus	Kulturservat
Bed & Breakfast	Fågeltorn	Skola & bibliotek	Stigmarkering i terrängen (Ingmarsö, Brottö):
Bensinmack	Gästbrygga	Trälhavets BK	Rakt fram
Bondgård	Gästhamn	Tältplats	Båtluftarleden
Brödbod & glass	Helikopterplatta	Vandrarhem	
Bygdgård, Lurkan	Hembygdsmuseum	Varv	
Båtluftarleden båt	Coop Ingmarsö	Vindskydd	
Dass & sopmaja	Krog	Ångbåtsbrygga	

Skala 1:10 000

Koordinatsystem: Sweref99 TM

Meter 0 50 100 200 300 400 500

Välkommen till Ingmarsö, Brottö och Finnhamn

Med den här friluftskartan i handen kan du utforska de tre öarna Ingmarsö, Brottö och Finnhamn, som var och en har sin egen karaktär. De ingår i en välbevarad del av mellanskärgården med skärgårdsbyar, hamn-vikar och med det äldre kulturlandskapet bevarat genom aktiva jordbruk – ett område som har klassats som riksintresse för kultur-miljövården.

Här kan du uppleva övärldens omtalade blomsterängar och lövsalar, vandringsleder och vackra promenadvägar i omväxlande natur. Du vandrar över öppna hållmarker, ge-nom skiftande skog och förbi vida ångar med betande djur. Koppla av med en lunchkorg på en sommaräng eller njut av utsikten över havsvidderna från en klippa vid stranden.

Lätt att ta sig hit

Ingmarsö, Brottö och Finnhamn är öar som lever året runt. Varje årstid har sin tjsuning, sitt ansikte. Var med om tystnaden en stilla höstdag då inte ett löv rör sig, eller glid fram på skridskor över blanka isar en midvinterdag. På kartan är några vandringsturer markerade, och längs lederna hittar du samma färgmarkering. Det är lätt att ta sig hit. Bekväma skärgårdsbåtar går året om, under som-marhalvåret så pass ofta att du hinner med ett besök över dagen. Tänk-er du stanna lite längre finns många möjligheter att övernatta. Utförligare information hittar du på hemsidan ingmarso.se.

Barnen på Ingmarsö använder landskapet för lek och i undervisningen.

Finnhamn – populärt besöksmål

Till Finnhamn söker sig folk för att uppleva skärgårdsnaturen, vandra och bada. Här finns gott om promenadvänliga grus-vägar och natursköna stigar, fina badklippor och sandstränder. Naturen är omväxlande med långsträckt bergsryggar, öppen ängsmark och ädellövskogar med ek, ask och lind. För dig som vill övernatta finns vandrarhemmet Utsikten, Sommargården och tältplatsen på huvudön Stora Jolpan. Stugbyn hittar du på Idholmen. Finnhamn har flera skyddade naturhamnar och två gästhamnar: en i Djupfladen och en i viken norr om Utsikten.

Vandrarhemmet har öppet året runt, men vinterhalvåret endast för grupper. Det är naturskönt beläget med utsikt över Husaröleden. Huset är byggt 1915 som sommarnöje, blev senare pensionat och är vandrarhem sedan 1986. Affären och krogen har öppet under sommaren, krogen även vissa helger under vår och höst.

Namn med historia

Namnet Finnhamn kommer från den tid då finska vedskutor på väg till Stockholm lade till över natten i en naturhamn i närheten.

Finnhamn ägs sedan 1998 av Skärgårdsstiftelsen och är

Här och var stöter du på häfnförande utsikt över fjärdar och skär.

Berättelsen om Ingmarsö

För 7 000 år sedan började öarna stiga upp ur havet. På vi-kingatiden låg havsytan fem meter högre än idag, och det som skulle bli Ingmarsö, Brottö och Finnhamn var på den tiden bara holmar.

Karaktäristiskt för Ingmarsö är de många insjöar som för tusen år sedan var sund och vikar. En teori är att det var dessa s.k. inmarer som gav namnet *Innmars-ön*. Ön var bebodd redan på medeltiden. Det äldsta kända dokument som nämner en gård på "Ingemarsö" är från 1476. Runt år 1540 fanns fyra gårdar (Norrgård, Södergård, Västergård och Nästegård) och ön hyste cirka 25 personer.

Levde på fiske och jordbruk

När indelningsverket infördes på 1600-talet skulle bönderna på öarna hålla båtsmännen med torp. Ingmarsö fick sin första båtsman 1694. Båtsmanstorpets finns ännu kvar. När Brottö 1719 drabbades hårt av rysshärjningarna klarade sig Ingmarsö.

År 1800 bodde 40 personer på ön, varav de flesta livnärde sig på fiske och jordbruk. Arealen åker begränsades av till-gången på stallgödsel, antalet djur av tillgången på bete och mängden vinterfoder. Djuren betade på utmarken eller på betesholmar i närheten av ön.

anor långt tillbaka i tiden. Det finns belägg för att det fanns en gård på Brottö redan under medeltiden. Det är känt att de som bott här har brukat sin jord och haft djur på bete alltse-dan 1530-talet. De betalade skatt i form av torsk, strömming, smör, ägg och ved. 1599 fanns här en häst, fyra kor och åtta får.

Det småskaliga jordbruket på Brottö är typiskt för hur folk har livnärt sig i de här trakterna genom tiderna. Deras gärning har gett upphov till rik biologisk mångfald – vägkantsflora, åkerholmar, stenrösen, blomsterängar och ljusöppna skogar.

Kor med stora horn

Det var för att bidra till att skär-gårdsjordbruket ska leva vidare som länsstyrelsen bildade *Kultureservatet Brottö skärgårdsjordbruk* 2004. Histo-riska kartor, den flora vi ser idag och den äldre generationen Brottöbor är källor som berättar om hur mark har ägts, benämnts och brukats genom århundradena. Utifrån källorna har igenväxta marker restaurerats. Kun-skapen om hur jorden brukades för i tiden finns med även i det moderna

Fären har hjälpt till att restaurera Ingmarsös naturbetesmarker.

På 1950-talet fanns åtta gårdar, 30 mjölkkor och sju-åtta arbetshästar. Södergårdens bonde brukade Ingmarsös åker- och betesmark från barnsben fram till 2018.

Kulturlandskap som inte längre hävdas kan försvinna på några årtionden. När Ingmarsös jordbruk började trappas ned startades projektet *Ingmarsö kulturlandskap* av en grupp engagerade Ingmarsöbor. Syftet var att bygga upp kompetens och struktur för hur landskapsvården på ön kunde fortsätta. Initiativet har fått landsbygdssöd (Leader) i flera projekt. Vid Femsund och Stora Kastet har naturbetesmarker restaurerats. Ingmarsö Byalag bildade 2006 *Stiftelsen Ingmarsö Norrgård och Skola*, som nu äger och arrenderar ut Norrgården. Stiftelsen är en samlande kraft för att hålla jordbrukslandskapet öppet. De har sedan 2016 ordnat betesdrift på ön med hjälp av djurhållare med häst och får. Stiftelsen brukar sedan 2018 tio hektar mark och får jordbruksstöd för åker och naturbetes-mark.

Projekt *Ingmarsö kulturlandskaps* mål är att få en ny bonde till Ingmarsö, så att alla marker som brukats kan hållas öppna och kulturlandskapet bevaras genom aktiv djurhållning.

jordbruk som bedrivs idag.

Här betar skotsk höglandsboskap. Det är långhåriga kor med väldiga horn och egenskaper som påminner om äldre lantraser. De är tåliga och kan gå ute året runt. De betar gärna långt ut på strandängarna och håller tillbaka vass och slå.

Vid Storsand långt i väster fanns ett tegelbruk mellan åren 1875 och 1900. En gammal körväg leder fram till platsen där en skylt berättar om tegelbrukets historia.

Brottö var fram till slutet av 1600-talet avskild från Ingmar-sö, då sundet mellan öarna i takt med landhöjningen började växa igen. Namnet tros ha en koppling till ordet "bråt" i betydelsen bryta, röja.

Säl, havsörn och storlom

Faunan är typisk för större öar i mellanskärgården. En ny in-vånare är bävern, som har byggt en hydda i Storträsk. Djuren är skygga, men du kan se deras spår – fallida lövträd vid sjön. Numera går det också att få syn på säl i fjärdarna runt Ingmar-sö och Finnhamn.

Lyfter du blicken kan du mycket väl få syn på någon av skärgårdens rovfåglar. Här har havsörnen sitt starkaste fäste i landet. Andra vanliga arter är fiskguse, duvhök, sparvhök,

Norrgården med anor från 1600-talet hyser idag öns hembygdsmuseum.

Byn Norrgården är belägen vid sydsidan av sjön Maren och utgör en traditionell skärgårdsbebyggelse. Fastigheten på cirka 30 hektar är en av Ingmarsös största. Norrgårdens natur- och kulturmiljö är välbevarad – här finns åkrar som har brukats sedan mer än 400 år, och ett inbjudande gårdstun. Viktoria och August Johansson, födda kring 1880, var de sista som brukade Norrgårdens jord. Idag ägs gården av en stiftelse vars syfte är att bevara kulturmiljöer, naturvården och landskapsbild.

Trolsk naturskog

På Norrgårdens marker finns flera vandringsstigar. De leder bland annat runt källsjön Storträsk och till en badplats vid Femsund. Skogarna är strövvänliga och består av hållmarks-tallskog, gammal barrskog och frodig lövskog. Lillträsk är en skogstjärn omgiven av tallmosse och riktigt trolsk naturskog i John Bauers anda – så här har sagans prinsessan Tuvstarr sin hemvist. Där växer också stora och skvattram, och i skogen finns orkidén knärot. På hösten lyser myren röd av tranbär.

Sedan 2006 erbjuder Norrgården Bed & Breakfast. I ett upprustat magasin på gårdstunet är Ingmarsö Brottö hem-bygdsmuseum inrymt. Ladan används som stall och till att lagra hö.

ormvråk och kattuggla. Vistas du i närheten av Storträsk på Ingmarsö kanske du får höra vildmarkens mest ödesmättade läte – storlommens rop. Här har den sin häckningsplats. Spejar du ut över havet kan du även få se ejdern, skärgårdens signum. Arten har dock minskat kraftigt i skärgården på senare tid. Vid Henriksfladen på Ingmarsö häckar skäggdopping, knipa och sothöna.

Här samlas alfåglarna före långfjärden

I Stora Kastet finns tidvis stora flockar med rastande sjöfågel, främst arten vigg. I bland annat Skärflacket, vid norra Ingmar-sö, kan du på våren få höra alfågels sällsamma läte. Fåglarna samlas där innan de drar till sibiriska tundran. I vikar och fjärdar är också storskrake och skurv vanliga.

Frihet under ansvar

Du använder dig av allemansrätten när du går en promenad i skogen, plockar svamp och bär, paddlar kajak eller sitter på en sten och vilar. Allemansrätten är en unik möjlighet för oss att röra oss fritt i naturen. Den bygger till stor del på sunt förnuft – att du visar hänsyn mot djur och natur och mot markägare och andra besökare.

På Ingmarsö och Finnhamn kan du hyra kajak.

Längst österut på Ingmarsö hittar du Kålgårdsön, en helt obebyggd del av ön. Hitut går den markerade vandringsleden med samma namn, samt Båtufflarleden som fortsätter ända till Finnhamns naturreservat. Området har så stort värde för det rörliga friluftslivet att länsstyrelsen har utsett det till naturre-servat.

På väg från centrala Ingmarsö till Kålgårdsön passerar du restaurerade betesmarker vid Femsund och Stora Kastet. Vand-rar du genom hagen i maj möts du av hundratals blommande Adam och Eva. Liksom alla andra orkidéer är den fridlyst.

Den vidsträckt Blörängen vid Stora Kastet brukar betas av får. Därefter går stigen förbi några härliga hållar i vattenbrynet. Där stigen passerar utloppet till den lilla sjön Färan finns en li-ten, men mycket attrik strandäng. Här blommar den sällsynta

kärspiran i juni. Stigen på Kålgårdsön är omväxlande och går genom

I allunden växer en attrik flora med bland annat lifjeknövål, höga ormbun- kar och ormbär. I lundmiljön lever även många fågelarter, exempelvis häckar mindre hackspett här.

I skärgården har havsörnen sitt starkaste fäste.

hållmarkstallskog, betesmarker, förbi Bockvikens badklip-por där Trälhavets Båtklubb har sin uthamn och genom tät skog. Stigen leder dig till en väl dold glänta vid Skummel-vass, med gamla äppelträd och hagmarksflora. Här betar kor på stranden och ängsmarken.

Ta roddbåten mellan öarna

Leden som kallas Båtufflarleden heter just så för att du kan ta roddbåten över till Finnhamn. Båtarna hittar du där leden tar slut, längst i nordöst på Kålgårdsön samt på västra Idholmen. Du tar helt enkelt båten på stranden, rör över till den andra sidan och hämtar den båt som finns där. Med den andra båten på släp rör du tillbaka till stranden du startade vid och lämnar den ena båten där. Därefter rör du över till angoringen på Idholmen igen.

När du har gått i land ska det alltså finnas en båt på Idholmen och en på Kålgårdsön, redo för nästa båtuffare.

En båtuffare på väg mellan Ingmarsö och Idholmen.

Du som tar ett exemplar av den tryckta kartan:
Swisha 10 kr till Ingmarsö Byalag nr 123-615 78 79 (medlen går till nästa nytryck).

Ta dig hit
Ingmarsö, Brottö och Finnhamn trafikeras av Wax-holmsbolaget och Cinderellabåtarna. Turen från Stockholm tar cirka 2,5 timmar på sommarhalvåret. Du kan också boka på vid andra bryggor på fastlandet, exempelvis från Bodva på Värmdö eller från Vaxholm. Turer till Norra Ingmarsö och Finnhamn går även från Åsättra på Ljusterö.

Användbara hemsidor
ingmarso.se finnhamn.se
ingmarsonnorgard.se skargardsstiftelsen.se
visitskargarden.se waxholmsbolaget.se
stromma.com/sv-se/stockholm/cinderellabatarna/

Ingmarsö, Brottö och Finnhamn

i Stockholms skärgård

Bild: Joakim Näzell, Levama

Bild: Jörgen Wiklund

© Ingmarsö Byalag. 3:e reviderade upplagan, tryckt 2020! 5 000 exemplar av Awa 45, Järfalla. Framtagen 2013 med landsbygdssöd URONS Leader, förening och föreningar bilagor också med Ingmar- sö Byalag. 2013 tryckt i miniatyr av Östsvensk kommun och Ingmarso Byalag. Revidering 2020.